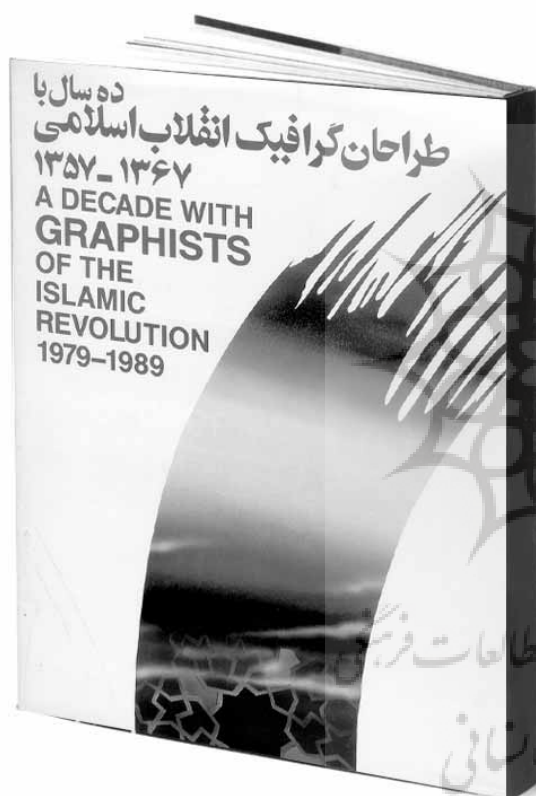

هنر حماسه‌ی عرفانی درآمدی بر پوسترهای دفاع مقدس

ده سال با طراحان گرافیک انقلاب اسلامی

به اهتمام ابوالفضل عالی

انتشارات حوزه‌ی هنری، ۱۳۶۷

پوسته‌های دفاع مقدس از منظرهای مختلفی قابل بررسی هستند. ریشه‌یابی و بررسی تاریخی، انواع، عملکرد، مشخصات و شیوه‌ی اجراء و ... از جمله‌ی آنهاست. هر چند موارد فوق در حوصله‌ی این مقاله نمی‌گنجد؛ در این مقال تنها به بررسی پوسترهایی چند از دفاع مقدس و مفاهیم نمادین آنها اشاره می‌شود. قبل از بحث در ارتباط با پوسته‌های دفاع مقدس، لازم است اشاره‌ای مختصر در باب هنر گرافیک به‌ویژه پوستر داشت. امروزه «هنر ارتباط تصویری (گرافیک)» می‌کوشد با طراحی یا انتخاب نشانه‌ها، علائم، تصاویر، نوشته‌ها و ... و در کنار هم قرار دادن آنها، اثری بیافریند که پیامی را به صورت بصری، واضح و روشن در اختیار مخاطبان خویش قرار دهد. «هنر گرافیک» به‌طور کلی به آن

کتاب ده سال با طراحان گرافیک انقلاب اسلامی، شاید تنها کتابی است که در طول ۲۸ سال انقلاب در این خصوص به چاپ رسیده است. این کتاب شامل همه‌ی آثار هنرمندان انقلاب اسلامی نیست ولی در حد خود کتابی بی‌نظیر به‌خصوص برای معرفی پوسته‌های دفاع مقدس به شمار می‌رود. مطالبی که در ادامه می‌آید براساس آثاری است که در این کتاب به چاپ رسیده است.

ت-۱. عروج، مجید قادری، ۱۳۶۵

ت-۲. ابوالفضل عالی، مقاومت، ۱۳۶۵

دسته از آثار تصویری قابل انتشار، شامل نشانه (آرم)، طراحی حروف، پوستر، مصور سازی و ... که با عملکرد بصری خود، پیام یا اطلاعات مشخصی را به مخاطبان خود ارائه می دهند، اطلاق می گردد.

پوستر (اعلان) هم یکی از مهم ترین شاخه های هنر گرافیک است. طراحی اعلان بر روی یک طرف کاغذ به گونه ای می باشد که شکل (عنصر تصویری) و نوشته به صورتی واحد، ایفای نقش نموده و با جاذبه های هنری خاص خویش، چشم مخاطبان را به سوی خود جلب و پیام خود را ارائه و ترویج می نماید. پوسترها در شمارگان زیادی تکثیر و سپس برای اعلام پیام مورد نظر، در محل های عمومی نصب و به نمایش گذاشته می شوند. اعلان یا پوستر به مفهوم امروزی همراه با تنوع رنگ، در اواخر قرن ۱۸ میلادی با استفاده از صنعت چاپ سنگی (لیتوگرافی) شکل می گیرد. در سال های آخر قرن ۱۹ میلادی با حضور نقاشانی مثل لوترک، موشا و ... در قلمرو طراحی پوستر و از طرفی دیگر، با توجه به امکانات ارزان چاپ سنگی، تنوع رنگ های شفاف و امکان اجرای آن در اندازه های بزرگ، این هنر توانست تا اواخر جنگ جهانی اول حضوری منحصر به فرد و فعال در بین دیگر رسانه ها به خود اختصاص دهد. این هنر به سرعت توانست در اکثر مراکز اروپا و امریکا شکوفا و هنرمندان سرشناس را به سوی خود جذب کرده و به خلق پوستر بپردازند.^۱

تاریخ نزدیک به صد ساله ی گرافیک نوین ایران نشان می دهد هنرمندان از منابع تصویری و شاخصه های هنر ایران از قبیل تجرید، ایجاز، زیباشناسی، دخل و تصرف در طبیعت اشکال (دفرماسیون)، نمادگرایی و ... در آثار خویش بهره گرفته اند.

قرن بیستم (میلادی) عصر ظهور جنبش ها و مکاتب مدرنیستی در هنرهای بصری غرب است. مکاتبی که از سنت های هنری گذشته می گریختند و تلاش می کردند بر پایه ی فلسفه و تفکر نوین، آثار هنری متناسبی با آن پدید آورند. در ایران و بیشتر کشورهای اسلامی بعد از دهه ی بیست خورشیدی، مدرن گرایی به عنوان روحیه ی غالب در بیشتر حرکت های فرهنگی جامعه پذیرفته می شود و حتی حمایت نهادهای رسمی آن را تقویت می کنند. این امر موجب پیدایش جریان هایی در عرصه ی هنرهای تجسمی ایران می گردد.

تقریباً از اوایل نیمه ی سده اخیر در مقابل این جریان، شاهد حضور نقش ها، رنگ ها، اشکال و احجام عناصر کهن به مثابه یک روش در

هنرهای تجسمی هستیم. هنرمندان با انتخاب آنها به عنوان یک عنصر تجسمی و آمیختن با دیگر عناصر، تجربه‌ی جدیدی را در آثار خود آزمودند. این شیوه، به عنوان یک روش، جایگاه ویژه‌ای را در هنرهای تجسمی به خصوص گرافیک به خود اختصاص داد. شکی نیست جریان «سقاخانه» از پیشگامان این نهضت در دوره‌ی معاصر بوده‌اند.

جنبش سقاخانه به عنوان اولین تلاش هنرمندان معاصر در جهت جست و جو و بهره‌گیری از صورت و ظاهر نقش‌ها، نمادها و نوشته‌های میراث ملی از یک طرف، و از طرف دیگر آشنایی با زبان روز نقاشی شکل گرفت. در روند شکل‌گیری «سقاخانه» توسط هنرمندان تجربه‌گرای معاصر، گروهی در آثارشان علاوه بر شکل‌های سنتی، به خط نیز روی آورده و آن را با عناصر سنتی در آمیختند و به

جلوه‌های جدیدی از هنر معاصر ایرانی رسیدند. فقدان شناخت بسیاری از هنرمندان جوان آثار بدیعی در ارتباط با حماسه‌ی دفاع مقدس در عرصه‌های مختلف هنری شامل هنرهای تجسمی، هنرهای نمایشی، سینما و ... به وجود آوردند. این شرایط سبب شد که هنرمندان بر اساس عناصر هنر ایرانی و فضای معنوی همسو با فرهنگ اسلامی، شاکله‌ی هنر انقلاب اسلامی و هنر دفاع مقدس را پی نهند.

هنرهای تجسمی دوره‌ی انقلاب اسلامی در ابتدای امر، به خودی خود و به‌طور مستقل به وجود نیامده است. مقایسه و بررسی آثار هنری، نشان می‌دهد که در بسیاری از موارد عناصر و الگوهای کهن (سنتی) در آثار هنری این دوره حضور جدی دارد. از طرفی هم با روشی گزینشی و حفظ ویژگی‌های هنری ضرورت توجه

به هنر مدرن که در فرهنگ و هنر معاصر رسوخ کرده، نادیده گرفته نشد. در این آثار نه آن شیفتگی بیش از حد نسبت به میراث گذشته‌ی خود و نه نگاهی متعصبانه به هنر مدرن دیده می‌شود. هنرمند با شناخت میراث هنری خویش، به هنر غرب از منظر فرهنگ و سنت خود و در چارچوب میراث گذشته نگاه می‌کند. هنرمند با این گزینش سعی در بازسازی و به روز کردن میراث کهن خویش دارد. به عبارتی هنرمند، آموزه‌های هنری معاصر خود را با انطباق بر ارزش‌ها و سنت‌های کهن، تعدیل می‌کند. هنرمندان انقلاب اسلامی با انتخاب این روش، یک تجربه‌ی نو را در آثار خود آزمودند و جایگاه ویژه‌ای را در هنرهای تجسمی، به خصوص گرافیک معاصر به خود اختصاص داد.

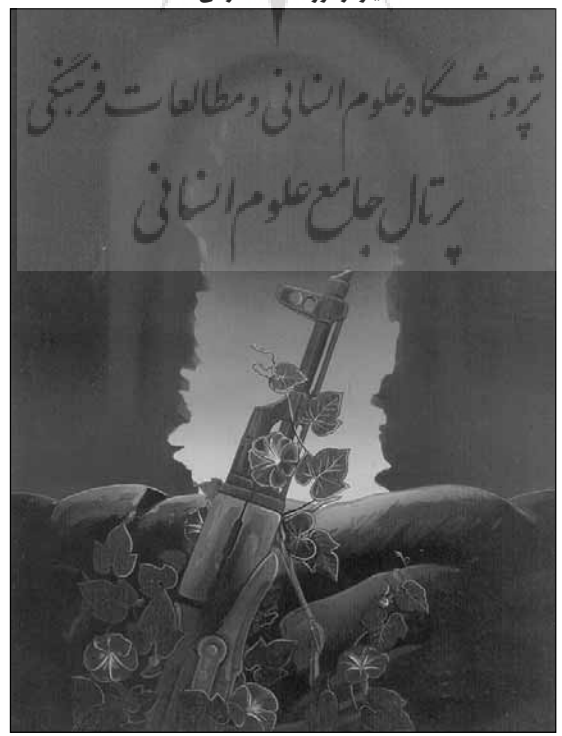
در طول جنگ تحمیلی هشت ساله، شرایطی به وجود آمد که بسیاری از هنرمندان جوان آثار بدیعی در ارتباط با حماسه‌ی دفاع مقدس در عرصه‌های مختلف هنری شامل هنرهای تجسمی، هنرهای نمایشی، سینما و ... به وجود آوردند. این شرایط سبب شد که هنرمندان بر اساس عناصر هنر ایرانی و فضای معنوی همسو با فرهنگ اسلامی، شاکله‌ی هنر انقلاب اسلامی و هنر دفاع مقدس را پی نهند.

هنر دفاع مقدس را بایستی یکی از دوره‌های درخشان فرهنگ و هنر در تاریخ انقلاب اسلامی ایران دانست. هنرمندان این دوره با برداشتی ماهرانه از مبانی هنر کهن ایرانی-اسلامی و منطبق با شرایط و امکانات روز، پا به عرصه وجود نهادند.

استفاده از نقش‌های تجریدی به عنوان بخشی از الفبای هنری هستند که جهانیان را به فرهنگ و هویت خویش ارجاع می‌دهند. این نگاه هم‌چنان به عنوان یک روش، جایگاهی ویژه در هنرهای تجسمی به خصوص گرافیک دفاع مقدس به

ت-۳. خرمشهر، احمد قلی‌زاده، ۱۳۶۳

ت-۴. نیلوفر نور، محمد خزائی، ۱۳۶۴

در پوسترها شاهد این ادعا است. در این پوستر «عروج» حضور نقش درخت سرو، هاله نور و روبان همگی بر گرفته از عناصر نقاشی ایرانی با مفهوم نمادین نوبی منطبق با مبادی هنر گرافیک ارائه می دهد(شکل ۱). این شیوه در پوستر «مقاومت» اثر هنرمند زنده یاد ابوالفضل عالی جایگاه ویژه ای پیدا نمود (شکل ۲). در پوستر «خرمشهر» حضور نقش درخت به شیوه سنتی همراه با شکوفه و حاشیه زرافشان آن، مفهوم نمادین نوبی منطبق با مبادی هنر گرافیک ارائه می دهد(شکل

ت-۵. جمال آفتاب، سید حمید شریفی، ۱۳۶۴

۳). هرچند برای بسیاری از

کارشناسان هنر، استفاده از عناصر هنر ایرانی در کنار شیوه های نوین روز، غیر قابل اجتناب بود، ولی استفاده و به خدمت گرفتن عناصر نگارگری در پوسترها شاهد این ادعا است.

با نگاه به پوسترهای دفاع مقدس درمی یابیم که «نمادگرایی» نیز به عنوان یک روش، جایگاه والایی را به خود اختصاص داده است. بنابر این به کارگیری مفاهیم نمادین از دیگر شاخصه های پوسترهای دفاع مقدس می باشد. در پوستر «نیلوفر نور» با استفاده از گل نیلوفر، به بیان نمادین رشد معنوی و عرفانی رزمندگان اشاره دارد که چگونه یک شبه ره صد ساله را در می نوردیده و زمین را رها نموده تا نظاره گر افق ملکوتی باشد(شکل ۴). در پوستر «جمال آفتاب»، هنرمند نمود جمال باطنی رزمنده را به صورت انعکاس خورشید در آب نقش کرده است(شکل ۵). در پوستر «بهشت زهرا» اثر هنرمند زنده یاد، ابوالفضل عالی، صورت نمادین شهدا بر فراز آسمان ملکوتی بهشت زهرا تجلی پیدا کرده اند(شکل ۶).

خود اختصاص داده است.

شاید بتوان گفت اتفاق مهم در هنر دفاع مقدس، استفاده و به خدمت قرار گرفتن عناصر هنر ایرانی با برداشتی مدرن برای بیان تصویری مفاهیم دفاع مقدس بود. به طور مثال حضور عناصر نگارگری

ت-۶. بهشت زهرا، ابوالفضل عالی، ۱۳۶۲

در پایان یاد آوری می شود پوسترهای دفاع مقدس فقط رنگ و شکل نیستند. هنرمندان با شناخت و برداشتی گزینشی از هنر روز و با بهره گیری از شاخصه های هنر ایرانی از قبیل تجرید، ایجاز، زیباشناسی، نمادگرایی و ... توانستند بسیاری از مفاهیم معنوی و حماسه ها را در قالب آثار هنری ارائه نمایند. در پوسترهای حماسه ای دفاع مقدس ارزش های معنوی با صورتی نمادین در قالب نقش و رنگ تجلی پیدا می کنند.

1. Hayward and B. Cirka, *The Golden Age of the Poster*, New York: Dover Pub. INC. p. Introduction.